

Wyższa Szkoła Bankowa we Wrocławiu

KURS UZUPEŁNIAJĄCY
na studiach II stopnia
dla studentów będących absolwentami
kierunków niepokrewnych dla kierunku
Pedagogika

Moduł: Psychologia
Część druga: Psychologia wychowania
Rozdział 4

Autor: dr Justyna Kuświk

Rozdział 4. Wychowanie

Proces wychowania polega między innymi na wspieraniu rozwoju osobowości oraz pomocy w kształtowaniu się własnych planów jednostki, ustalaniu hierarchii wartości oraz celów. Są to obszary szczególnie wrażliwe i wymagające ogromnej dbałości o etykę pracy wychowawcy.

Dlatego też, analizując skutki oddziaływań wychowawczych oraz sposobów wywierania wpływu na osobowość człowieka, przyjmuje się założenie, że **oddziaływanie na osobowość opiera się na poszanowaniu indywidualności i podmiotowości jednostki i wspieraniu jej rozwoju w różnych okresach życia.**

Zakres i kryteria oddziaływań wychowawczych

1. **Kryterium intencjonalności** — oddziaływania wychowawcze są zamierzone, wychowawca dąży do wywołania intencjonalnych zmian.
2. **Kryterium świadomości wpływów wychowawczych** — im większa świadomość określonych zamierzeń wychowawczych tym wyższa skuteczność.
3. **Kryterium organizacji i planowości wpływów wychowawczych** — konieczne w wychowaniu instytucjonalnym, tam bowiem podstawą są działania zorganizowane i celowe, nie są konieczne w wychowaniu naturalnym.
4. **Kryterium interakcyjności** — zakłada oddziaływanie dwukierunkowe, wychowawca – wychowanek, wychowanek – wychowawca.
5. Istotnym kryterium jest **względna trwałość zmian w psychice jako rezultat wychowania**. Miarą skuteczności działania wychowawczego jest głębiej sięgające przekształcenie określonej sfery osobowości, zachowań, postaw.
6. **Kryterium relatywności zmian** — przewidywanie trwałości i siły skutków oddziaływań wychowawczych oraz relatywność całego procesu wychowania.
7. **Kryterium ukierunkowania zmian** — podkreśla, że zmiany dokonują się w pożądanym, wcześniej zamierzonym kierunku, adekwatnym do celów i wartości wychowawczych.

Oddziaływania wychowawcze powinny pomagać w doskonaleniu i rozwijaniu osobowości człowieka, zainteresowań, prowadzić do kształtowania właściwej samooceny, potrzeb i postaw, a także do rozwoju uczuć wyższych. Oddziaływania wychowawcze mają na celu ustalanie takiej hierarchii wartości, która pozwala jednostce na samorealizację w zgodzie z interesami całego społeczeństwa. Nie ogranicza go do realizacji własnych potrzeb, ale ukierunkowuje również na cele istotne dla grupy.

Modele wychowania¹

- **Model *laissez-faire***, inaczej „pozostawienie zupełnej swobody”, nieingerujący.

Zgodnie z nim procesy rozwoju dziecka są niezależne od uczenia się. Owszem, nauczanie czy wychowanie traktowane jest jako proces zewnętrzny, który toczy się równolegle z przebiegiem rozwoju, jednakże proces ten nie determinuje tego rozwoju.

Również relacje społeczne nie determinują w żaden sposób rozwoju człowieka. Opiekunowie dziecka nie powinni w żaden sposób zakłócać tego procesu. Ich rola (rodziców, opiekunów i wychowawców) sprowadza się jedynie do tworzenia tolerancyjnej atmosfery zezwalającej dziecku na podejmowanie dowolnej aktywności, zależnej od jego potrzeb w danym momencie. Stąd porównanie dziecka do rośliny potrzebującej odpowiednich warunków do wzrostu, w której zapisany jest program rozwoju.

Dziecko jest niejako zaprogramowane na rozwój i wszystkiego, co potrzebne nauczy się samo, posiada bowiem wewnętrzną mądrość, która pozwoli osiągnąć pełnię możliwości, jeśli rodzice zezwolą mu na działanie zgodne z jego potrzebami.

¹ Opracowane na podstawie: Brzezińska A. (2000). Psychologia wychowania, W: J. Strelau (red). Psychologia. Podręcznik akademicki t. 3: Jednostka w społeczeństwie i elementy psychologii stosowanej (s. 227–257). Gdańsk: GWP.

- **Model lepienia z gliny** – stanowi przeciwieństwo omawianego poprzednio modelu.

W tym ujęciu dziecko traktowane jest jako nieuksztaltowane, bierne i podatne na zewnętrzne oddziaływania. Zgodnie z założeniem, że dziecko „przyszło na świat jako bezkształtny kawałek gliny, który jest potem formowany na taki kształt, na jaki arbitralnie zdecydują się jego opiekunowie” (Brzezińska, 2000, s.242). To od procedur wychowania, wykształcanych nawyków, stosowanych schematy kar i nagród, przekazywanych wzorców zależy kierunek i tempo rozwoju dziecka.

Zgodnie z tym modelem, to doświadczenie determinuje rozwój, dziecko jest biernym odbiorcą bodźców pochodzących od innych ludzi, a rezultaty tego oddziaływania są zależne od siły, rodzaju i sposobu dostarczania stymulacji (Brzezińska, 2000). Aktywność dziecka, jego potencjał, w tym modelu są pomijane, duży nacisk jest położony na stosowanie adekwatnych nagród i kar, a także wprowadzanie wzoru do naśladowania i określone sposoby rozwijania zachowań nawykowych, które mają przynieść dokładnie taki rezultat, jaki zamierzeli wychowawcy.

- **Model konfliktowy** – inaczej nazywany modelem „podwójny konflikt i efekt wahadła”.

Nawiązuje do koncepcji Z. Freuda. Zgodnie z tym założeniem dzieci są od urodzenia aktywne. Aktywność ta determinowana jest poprzez wewnętrzne dążenia i tendencje do reagowania w określony sposób. Tendencje te zmierzają do bezpośredniego zaspokajania potrzeb, co niekiedy jest sprzeczne z wymaganiami społecznymi. Może to doprowadzić do konfliktu pomiędzy rozwijającym się dzieckiem a jego opiekunami.

Rolą opiekunów jest zmuszanie dziecka do porzucenia jego „egocentrycznych preferencji i przyjęcia niezgodnych z jego naturą sposobów zachowania” (Brzezińska, 2000, s. 242).

Zdarza się, iż dziecko i opiekunowie mają odmienne, czasem sprzeczne względem siebie cele i intencje. Opiekun (wychowawca) posiadający większą władzę usiłuje rozwiązać konflikt, narzucając dziecku swoją wolę, natomiast dziecko zachowuje się egocentrycznie. W żaden sposób w swym postępowaniu/decyzjach/postawach nie uwzględnia wymagań społecznych ani rodzicielskich, które są celem wychowania opiekunów. Niekiedy sprzeciw ten jest bardzo silny, co potęguje tendencje do

wykorzystania, w celu uzyskania posłuszeństwa, przewagi władzy przez rodziców. Towarzyszy temu przeświadczenie, że jej narzucanie jest konieczne w wychowaniu.

Dziecko postrzegane jest więc jako nastawione egocentrycznie i stawiające opór. Mający władzę opiekun dąży do rozwiązania konfliktu przez uzyskanie postawy konformistycznej dziecka, a jego działania zmierzają do poddania się dziecka woli wychowawcy.

Model konfliktowy często spotyka się z potoczną akceptacją, dlatego, że integruje on dwa modele: *model dawania całkowitej swobody dziecku z modelem kształtowania go według wzoru*.

Zgodnie z tym modelem dziecko dostaje przyzwolenie na zupełnie swobodne działania w niektórych sytuacjach (np. w zabawie z innymi dziećmi, ubioru), **a następnie zostaje cofnięte to przyzwolenie w innych sytuacjach**, np. w procesie dydaktycznym (Brzezińska, 2000).

Może to powodować powstanie sytuacji trudnej dla dziecka. Pojawia się bowiem podwójny konflikt:

- konflikt wewnętrznych dążeń dziecka i zewnętrznych wymagań wobec niego,
- konflikt różnych wymagań w zależności od sytuacji.

Dziecko może mieć trudność w zrozumieniu sytuacji, kiedy jednocześnie funkcjonują dwie reguły: **dawania i cofania przyzwolenia przez dorosłego**. Szczególnie, jeśli rodzice akceptują pewne zachowania swego dziecka w stosunku do rówieśników, ale nie dopuszczają takiego samego zachowania w stosunku do siebie (np. agresji słownej). Szczególnie niebezpieczna jest sytuacja, w której w zależności od nastroju rodziców dziecko jest za to samo zachowanie surowo skarcone, innym razem, gdy rodzice są wypoczęci i mają dobry humor, nie reagują na to zachowanie lub nawet wzbudza ono w nich uśmiech. Taka sytuacja zaburza poczucie bezpieczeństwa dziecka i stanowi zagrożenie dla jego wewnętrznych granic.

- **Model wzajemności**, inaczej „wzajemność i współdziałanie”.

Bazuje na przekonaniu, że „rozwój jest wspólnym przedsięwzięciem, które zawiera zarówno wysiłki opiekuna, jak i dziecka” (Brzezińska, 2000, s. 243).

Owszem, to wychowawca kształtuje relacje i to one jest zawsze za nią odpowiedzialny (!), ale dziecko jest w tym modelu jest aktywnie i również wpływa na to, co zachodzi między nim a wychowawcą.

Rodzic i dziecko (wychowawca i wychowanek) są w nieustannej interakcji, wzajemnie się dopasowują, dzielą myślami, uczuciami, pomysłami, a także uczą się nawzajem różnych umiejętności. Ważne są tutaj: **otwartość na siebie, wzajemny szacunek i uznanie.**

W modelu tym wychowawca jest wrażliwy na rzeczywisty poziom rozwoju dziecka i pobudza w nim nowe umiejętności, nie popędza, ale adekwatnie stymuluje. Dziecko czuje się dużo bezpieczniej, zna obowiązujące zasady, ma jasno wyznaczone granice. Co ważne dziecko samo uzgodniło je z rodzicem, a w niektórych przypadkach nawet jest ich inicjatorem. Wychowywanie w duchu modelu wzajemności daje rodzicom i dzieciom satysfakcję. **Dzieci uwielbiają się rozwijać, same podejmują inicjatywy, realizują swój potencjał!!!**

Jest to droga ku rodzinnej demokracji, skutecznej i akceptowanej przez obie strony, przede wszystkim jest to droga do autentycznej realizacji potencjału dziecka, harmonii. Trudności, kłopoty czy spory rodzinne są rozwiązywane na drodze pokojowej, co sprzyja zachowaniu równowagi psychicznej i zapobiega zrachowaniom patogennym.

Kształtowanie prawidłowej komunikacji w rodzinie

Istotne dla procesu kształtowania prawidłowej komunikacji w rodzinie są dwa filary:

- *osiąganie dojrzałości osobowej dorosłych członków rodziny,*
- *kształtowanie umiejętności komunikacyjnych (np. otwartość, umiejętność słuchania, konstruktywne rozwiązywanie konfliktów)².*

Dojrzałość osobowa wyraża się przede wszystkim w:

- umiejętności wyjścia poza własną perspektywę,
- jasnym wyrażaniu swojego zdania, swoich potrzeb,

² Harwas Napierała B. (2021). Specyfika komunikacji interpersonalnej w rodzinie ujmowanej jako system. W: I. Janicka, H. Liberska (red.) Psychologia rodziny. Warszawa: PWN.

- otwartości na informacje zwrotne,
- wzajemnej odpowiedzialności za to, co się mówi,
- otwartości w wyrażaniu emocji.

Otwarte wyrażanie siebie dotyczy przede wszystkim dorosłych członków rodziny i polega na werbalizowaniu własnych myśli, uczuć, potrzeb. W konsekwencji niesie za sobą korzyści:

- *ograniczone nieporozumienia i konflikty,*
- *uwolnienie od napięcia,*
- *uczynienie komunikatów bardziej precyzyjnymi.*

Stosowanie otwartej komunikacji w relacji z dzieckiem również przynosi korzyści, pozwala na wzajemne zrozumienie potrzeb i znalezienie konstruktywnych rozwiązań trudnych sytuacji.³

Co do zasady możemy przyjąć, iż **każdy rodzic wychowuje swoje dziecko najlepiej jak potrafi**, nie chroni ich to jednak przed popełnianiem błędów.

K. Steede opisuje 10 błędów popełnianych przez dobrych rodziców⁴:

- 1) Wpajanie błędnych przekonań, które mogą stać się negatywne i destrukcyjne, gdy dzieci dorosną (np. *“wszyscy muszą Cię lubić”*).
- 2) Nieświadome prowokowanie złego zachowania poprzez nagradzanie uwagą nieprawidłowych zachowań (*dzieci wolą być skarcone niż ignorowane*).
- 3) Brak konsekwencji, nieprzestrzeganie ustalonych granic zaburzające poczucie bezpieczeństwa dzieci.
- 4) Pułapki porozumiewania się.
- 5) *„Zrobię to za Ciebie”*: wyręczanie dzieci hamuje naturalny rozwój.
- 6) Nastawienie *„rodzice przeciwko dzieciom”* zamiast współpracy i *„grania do jednej bramki”*.
- 7) Żelazna dyscyplina stosowana pod płwyem silnych emocji, nosząca znamiona zemsty.
- 8) *„Rób to, co mówię, a nie to, co robię”* – brak spójności pomiędzy tym, czego wymagamy od dziecka, a własnym zachowaniem.
- 9) Ignorowanie potrzeb i trudności dziecka.

³ Gordon T. (2010). Wychowanie bez porażek. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX.

⁴ Steede K. (2000). 10 błędów popełnianych przez dobrych rodziców, Gdańsk: GWP.

10) Hamowanie naturalnej radości życia i ciekawości świata.

Szkoła jako środowisko społeczne. Umiejscowienie i znaczenie roli ucznia, nauczyciela i rodzica – w oparciu o interakcyjny model relacji szkolnych.

Wieloletnie badania w obszarze psychologii wychowania i nauczania pozwoliły na sformułowanie podstawowych zaleceń, na których warto opierać procesy dydaktyczne.

Przede wszystkim istotne jest **utrzymywanie optymalnego poziomu motywacji ucznia**. Motywacja na **zbyt niskim poziomie** nie jest mobilizująca, **zbyt duża motywacja** natomiast wywołuje silne napięcia a co za tym idzie negatywny stres (dystres) i zamglenie poznawcze. Taki stan również nie sprzyja przyswajaniu wiedzy. Optymalny poziom motywacji jest też zależny od poziomu trudności zadania. Ważne, aby nauczyciel zadbał o zainteresowanie uczniów tematem a tym samym wzbudził wewnętrzną motywację poznawczą⁵.

Kolejnym ważnym postulatem jest **dbałość o wgląd ucznia w proces dydaktyczny**. Kształtowanie w uczniach umiejętności zarządzania procesem własnego uczenia się i przyjmowania w sposób adekwatny konstruktywnej informacji zwrotnej, daje uczniowi narzędzie wspierające ten proces. Zupełnie naturalnie mogą pojawić się okresowe trudności w procesie uczenia się: mogą one wynikać ze zmęczenia, spadku motywacji, osłabienia ciekawości. Niekiedy trudności wynikają z przyjęcia nieefektywnego sposobu nauki. Ważne jest, aby nauczyciel nie dopuścił do trwałego zastoju i zniechęcenia. Napływ nowej wiedzy przy braku ugruntowanych podstaw może mieć lawinowe skutki i potęgować niebezpieczne następstwa. Informowanie o wynikach, szczególnie w sytuacjach zauważalnego postępu ma samo w sobie charakter motywujący i wzmacniający.

Uczeń powinien mieć możliwość wglądu nie tylko w ogólny wynik weryfikacji poziomu swojej wiedzy, ale również w szczegółowe dane na temat tego, w jakich obszarach i co powinien zrobić, aby uzyskać przyrost wiedzy i umiejętności. Powinien otrzymać konkretne wskazówki.

⁵ Przetacznik-Gierowska M., Włodarski Z. (2014). Psychologia wychowawcza 1. Warszawa PWN.

Warto w procesie nauczania **koncentrować się na czynnikach wspierających ten proces.**

Można wymienić takie jak:

- koncentrowanie uwagi na przyswajaniu treści i osiągnięciach rozwojowych ucznia,
- aktywizowanie uczniów,
- nauczanie problemowe,
- indywidualizacja procesu uczenia się⁶.

W praktyce oznacza to między innymi angażowanie uczniów do wykonywania różnorodnych aktywności na podstawie zdobywanej wiedzy, na przykład *dokonywanie porównań, przeprowadzanie analiz, szukanie praktycznych zastosowań.*

Interesującą metodą jest **nauczanie problemowe**, które rozpoczyna się dostrzeżeniem problemu, formułowaniem pytań i hipotez, a następnie szukaniem odpowiedzi i ich weryfikacją poprzez podejmowanie określonych działań.

W procesie **indywidualizacji procesu dydaktycznego** należy uwzględnić różnice indywidualne w aspektach takich jak: **temperament** (będzie się wyrażał na przykład w tempie uczenia się), **inteligencja** czy **style poznawcze**. Przede wszystkim należy jednak pamiętać o różnicach w zainteresowaniach uczniów oraz zdolnościach, talentach, indywidualnym potencjale.

Bardzo ważnym czynnikiem wspierającym funkcje wychowawcze i edukacyjne placówek edukacyjnych jest **środowisko rodzinne dziecka**. Nie jest możliwym oderwanie systemu edukacji od systemu rodzinnego. Środowiska te w naturalny sposób się przenikają i jakość wzajemnych relacji pomiędzy nimi wpływa na efekty oddziaływań w szerokim kontekście. To ważne, aby w przestrzeni przedszkola czy szkoły znalazło się miejsce dla rodziców jako partnerów współtworzących bezpieczną przestrzeń edukacyjną dla swoich dzieci, dostosowaną pod kątem wartości, jak i poziomu rozwoju dziecka.

Niekiedy zdarza się, iż relacje te są trudne zarówno dla nauczycieli, jak i szkoły. Potęgowaniu tych trudności sprzyja zarówno tzw. „**bierność proszkolna rodziców**”, przejawiająca się obojętnym stosunkiem rodziców wobec działań szkoły i całego procesu edukacyjnego, jak i **roszczeniowe podejście** wyrażające się w nadmiernych oczekiwaniach

⁶ Przetacznik-Gierowska M., Włodarski Z. (2014). Psychologia wychowawcza 1. Warszawa PWN

oraz nieprzyjmowaniu odpowiedzialności za edukację i wychowanie dzieci w rodzinie. Z drugiej strony, nauczyciele również często deklarują, że to **kontakt z rodzicami i opiekunami dzieci** stanowi dla nich największe wyzwanie i czynnik stresogenny w pracy⁷.

Realna współpraca powinna opierać się na czterech filarach⁸:

1. Dwukierunkowa komunikacja.
2. Wzmacniające nauczanie w domu i w szkole.
3. Zapewnianie wzajemnego wsparcia.
4. Podejmowanie wspólnych decyzji w obszarach ważnych, takich jak np. program szkoły.

Trudne sytuacje związane z wychowaniem i nauczaniem w placówce edukacyjnej. Stres szkolny.

Nauczyciele niemal każdego dnia spotykają się z sytuacjami, które stanowią dla nich wyzwanie w obszarze trudności wychowawczych i dydaktycznych. Mają one różnoraki charakter i przyczyny; nauczyciel spotyka się z całą kafeferią trudnych zachowań.

Czasami sytuacje trudne wynikają z **systemowych, bardzo złożonych uwarunkowań** mających swoje źródła poza systemem szkolnym (np. patologicznego funkcjonowania rodziny). Niekiedy zachowania trudne mają **charakter drobnych zakłóceń** np. pracy podczas lekcji, niekiedy zaś przybierają postać **groźnych zachowań** w postaci na przykład przemocy rówieśniczej⁹.

Levin i Nolan zaproponowali kryteria definicyjne **zachowań trudnych wychowawczo**. Ich zdaniem, aby uznać zachowanie ucznia właśnie za takie, musi spełniać ono co najmniej jeden z czterech warunków:

- uniemożliwiać lub w poważny sposób zakłócać pracę nauczyciela,
- naruszać prawo innych uczniów do uczenia się w klasie,

⁷ Christopher C.J. (2009). Nauczyciel-rodzic. Skuteczne porozumiewanie się. Gdańsk: GWP.

⁸ Allen J.B. (2007). Creating Welcoming Schools. New York: Teachers College Press.

⁹ Pyżalski, J. (2012). Agresja elektroniczna i cyberbullying jako nowe ryzykowne zachowania młodzieży. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.

- być dla kogoś fizycznie lub psychicznie niebezpieczne,
- polegać na niszczeniu czyjejś własności¹⁰.

Ważne, aby w procesie reagowania i wspierania uczniów **nauczyciel miał wsparcie specjalistów**, mógł konsultować i superwizować podejmowane przez siebie interwencje. Ważne jest też, aby mógł partnersko i na dojrzałym poziomie **współpracować z rodzicami/opiekunami ucznia**.

Jednym z kluczowych elementów w procesie nauczania jest **zachowanie dyscypliny i przestrzeganie przez uczniów przyjętych norm**. To zapewnia im poczucie bezpieczeństwa, które jest bazową potrzebą każdego człowieka. Owszem, w procesie poznawania zasad, uczniowie mają tendencję, aby sprawdzać, czy postawione im granice są stabilne, czasami prowokują sytuacje, w których weryfikują, czy nauczyciel będzie konsekwentny, ale podobnie jak w przypadku wychowania w rodzinie, stabilność postawionych mądrze granic jest bardzo ważna dla poczucia bezpieczeństwa dziecka.

Pyżalski¹¹ zwraca uwagę, iż *nie ma jednej metody dyscyplinującej*, która byłaby uniwersalna i dająca gwarancję skuteczności. Niekiedy metody zastosowane wobec jednego ucznia okazują się niewystarczające wobec innego lub zupełnie nietrafione. Ważne jest, aby nauczyciel znał i korzystał z różnorodnych metod dyscyplinujących, potrafił dopasować je do własnych potrzeb i postaw, dobrać do przyczyn zachowania a przede wszystkim dopasować do kontekstu społecznego.

Złożona struktura determinantów zachowań trudnych, wzajemnie też na siebie oddziałujących, jest ogromnym wyzwaniem w procesie poszukiwania metod skutecznej interwencji. Gotowość do przyjęcia wsparcia społecznego przez nauczyciela wydaje się być jedną z ważniejszych kompetencji w tym zawodzie oraz czynnikiem pomagającym ograniczyć niekorzystnie działający stres i chroniącym przed wypaleniem zawodowym.

Niezależnie od tego, warto pamiętać o **kilku uniwersalnych zasadach**. Wydaje się ważne, aby podczas przekazywania informacji zwrotnej pamiętać o opisywaniu trudnych zachowań oraz ich konsekwencji, nie zaś krytyce ucznia.

¹⁰ Levin, J. i Nolan, J. F. (2000). Classroom Management. A Professional Decision-Making Model. Allyn and Bacon.

¹¹ Pyżalski, J. (2010). Tęsknota za dyscypliną. Psychologia w Szkole, 2(26), s. 61–68

Ważne jest, aby stymulować ucznia do zmiany zachowań poprzez zrozumienie sytuacji oraz odczuć, spostrzeżeń, potrzeb, postaw innych ludzi.

Zawsze należy dbać o to, by samemu **być przykładem zachowań**, które chcemy promować wśród uczniów. Czynnikiem wspierającym radzenie sobie z trudnościami będzie zawsze komunikacja oparta na zasadach szacunku, komunikacja stosowna, skuteczna i klarowna. Należy też zadbać o to, by nie eskalować problemów, nie czynić ich większymi niż w rzeczywistości są. Konsekwencje, jakie ponosi uczeń w wyniku swojego niewłaściwego zachowania powinny być naturalne i adekwatne w wielkości do skali owego zachowania.

Stres szkolny

Badania przeprowadzone z udziałem czarnoskórych nastolatków wykazują, iż niechęć do nauki u młodzieży wiąże się z brakiem popularności wśród rówieśników, zarówno dziewcząt, jak i chłopców. Dodatkowo, u chłopców silniejszy stres szkolny łączy się z mniej negatywnym nastawieniem do nauki.

Ogromne znaczenie w tym procesie ma nauczyciel. Kiedy młodzież dostrzega, że nauczyciele mają wobec niej pozytywne oczekiwania, dostosowują zachowanie do oczekiwań. Następuje tu **sprzężenie zwrotne**: nauczyciele widząc pozytywne zmiany, wspierają młodych jeszcze bardziej, tym samym mając realny wpływ na ich zachowanie.

Kluczowe w tym procesie są intencje, których młodzież spodziewa się po nauczycielu. Czując się ważnym i docenionym, młody człowiek stara się sprostać oczekiwaniom¹².

Literatura podstawowa:

¹² R. M. Spielman et al., Psychologia., OpenStax Poland, 2020: <https://openstax.pl/podreczniki?q=psychologia>

- Brzezińska A. (2000). Psychologia wychowania. W: J. Strelau (red.). Psychologia. Podręcznik akademicki. T. 3: Jednostka w społeczeństwie i elementy psychologii stosowanej (s. 227–257). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Dembo M. H. (1997). Stosowana psychologia wychowawcza. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Przetacznik-Gierowska M., Włodarski Z. (1998). Psychologia wychowawcza 1. Warszawa: PWN.
- Przetacznik-Gierowska M., Makiełło-Jarża G. (1992). Psychologia rozwojowa i wychowawcza wieku dziecięcego, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa.
- Sędek G. (2000). Psychologia wychowania. W: J. Strelau (red.). Psychologia. Podręcznik akademicki. T. 3: Jednostka w społeczeństwie i elementy psychologii stosowanej (s. 259–280). Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- R. M. Spielman, et al., Psychologia., OpenStax Poland, 2020:
<https://openstax.pl/podreczniki?q=psychologia>